

RECENSIES

dat de auteurs erin zullen slagen de volgende delen, die noodzakelijkerwijze nog veel omvangrijker en moeilijker zullen zijn, binnen afzienbare tijd tot stand te brengen.

Luc Schepens

G.L. Cleintuar, *Wisselend getij. Geschiedenis van de Zuiderzeevereniging 1886-1949 (Publicaties van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders; Zutphen: De Walburg Pers, 1982, 464 blz., f75,—, ISBN9060111184).*

Vijftig jaar na de voltooiing van de Afsluitdijk verscheen deze lijvige en grondige studie, gebaseerd op het archief van de vereniging, dat na haar liquidatie in het bezit kwam van de stichting, die thans dit boek heeft laten uitgeven. Hoewel de geschiedenis van de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee natuurlijk voortdurend in het boek ter sprake komt, is dit toch in de eerste plaats bedoeld als de geschiedenis van de vereniging van binnen uit, waarbij volgens een bepaald model steeds per periode dezelfde vragen worden beantwoord ten aanzien van werkwijze en functioneren. Deze aanpak brengt wel een zekere structuur in de massa van feiten, rapporten en discussies, maar heeft het nadeel - zoals de schrijver zelf ook opmerkt -, dat bepaalde zaken bijvoorbeeld zowel bij de financiële ontwikkeling en de bestuursgeschiedenis als bij de middelen van beïnvloeding der buitenwereld aan de orde komen en herhalingen onvermijdelijk werden.

De op 4 januari 1886 opgerichte Zuiderzeevereniging bestond aanvankelijk vooral uit liberalen; het Eerste-Kamerlid A. Buma uit Hindeloopen en zijn collega uit de Tweede Kamer P.J.G. van Diggelen uit Zwolle waren de drijvende krachten in de eerste jaren. De vereniging was een typische pressure group, die de publieke opinie trachtte te beïnvloeden door middel van brochures, lezingen en polemieken. Het aantal leden heeft op zijn hoogst de vijfhonderd nauwelijks overschreden, maar daaronder waren wel veel invloedrijke en aanzienlijke personen: bestuurders, zakenmensen en technici van naam. In de kringen van bestuur en commissies heerste een soort van Zuiderzee-pragmatisme en een overtuiging dat, wat goed was voor de Zuiderzeeplannen, ook goed was voor het hele land.

De meest vruchtbare periode voor de vereniging werd gevormd door de jaren 1886-1894, waarin veel baanbrekend werk is verricht door het technisch bureau, dat - hoofdzakelijk onder leiding van ir. C. Lely - zich bezig hield met een letterlijk en figuurlijk diepgaand onderzoek naar de wenselijkheid en uitvoerbaarheid van de afsluiting van de Zuiderzee, het Waddengebied en de Lauwerszee. Uit het toen verrichte grondonderzoek bleek pas, welke dikke lagen vruchtbare klei de zeebodem in de latere Noordoostpolder rijk was en waar de beste ondergrond lag voor de toekomstige Afsluitdijk. Aangezien de vereniging het hele onderzoek zonder enige subsidie zelf moest betalen, was haar financiële positie voortdurend zorgelijk, zodat zelfs Lely op een penibel moment zijn salarisverhoging in de waarborgkas stortte om een gat te stoppen.

Toen de ingenieur van de vereniging in 1891 minister van waterstaat, handel en nijverheid werd, leken de perspectieven voor haar doelstellingen uitzonderlijk gunstig. Lely nam zelf het voorzitterschap van een staatscommissie op zich, welke na anderhalf jaar studie tot de conclusie kwam, dat afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee in 'slands belang behoorden te worden ondernomen. Helaas was intussen het kabinet demissionair geworden en tijdens zijn volgende ministerperiode (1897-1901) kwam Lely - vooral geoccupeerd door de sociale wetgeving - pas op het eind met een ontwerp-Zuiderzeewet, dat door de liberale verkiezingsnederlaag niet meer in behandeling kwam en door zijn opvolger werd ingetrokken. In 1913 stelde hij als voorwaarde voor zijn toetreden tot het ministerie-Cort

van der Linden, dat droogmaking van de Zuiderzee op het regeringsprogramma zou worden gezet. Ondanks de vele moeilijkheden tijdens de eerste wereldoorlog zette de minister toch door, daarbij zeker geholpen door de ernstige overstroming in Waterland in 1916. Op 14 juni 1918 kwam de wet in het *Staatsblad*.

De auteur ziet de grote waarde van de Zuiderzeevereeniging daarin, dat zij tientallen jaren lang met niet aflatende energie haar idee heeft vastgehouden, verdedigd en uitgewerkt. Toen de afsluiting werkelijk aan de orde kwam, had zij een vrijwel compleet en aan vele kanten getoetst plan aan te bieden. Na het totstandkomen van de wet en de oprichting van de Zuiderzeeraad als adviesorgaan van de regering, leek voor velen de taak van de vereniging ten einde. Deze bleef echter nog enkele decennia voortleven. Het dagelijks bestuur, met de president van de Nederlandsche Bank, G. Vissering, als centrale figuur, meende dat het de plannen inzake de Zuiderzee moest blijven verdedigen tegen een aantal bestrijders, die meest financiële en economische bezwaren aandroegen.

De studie en het polemische werk werden vrijwel uitsluitend verricht door het dagelijks bestuur en de studiecmissies. Het veel te grote algemeen bestuur (36 leden) en de gewone ledenvergadering functioneerden in het interbellum praktisch niet meer. Belangstelling voor de problemen van de techniek was er in ruime mate, ook bij particulieren; uit de vroege jaren twintig dateren bijvoorbeeld al verschillende ontwerpen om dijksgaten te dichten met betonnen doorlaatcaissons in plaats van met rjshout en keileem.

Kort na de nog met enig feestelijk vertoon geschiede viering van het vijftigjarig bestaan der vereniging verliet de voorzitter, prof. dr. H.N. ter Veen, zijn zetel en nam de leiding op zich van de onafhankelijke Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders, die thans de opdracht voor het boek over de vereniging heeft verstrekt. Deze is uiteindelijk als een nachtkaaars uitgegaan: statutair hield zij op 4 januari 1944 op te bestaan; ten overvloede heeft een klein groepje overgebleven leden op 30 maart 1949 tot liquidatie besloten.

Het boek van Cleintuar is gebaseerd op een consciëntieuze studie van het verenigingsarchief; hier en daar is het zelfs meer een beschrijving van de inhoud van dat archief dan een monografie. Er zullen zeker zeer weinig verenigingen in ons land zijn (geweest), van welke een zo uitvoerig overzicht van haar werkzaamheden en lotgevallen bestaat als nu van de Zuiderzeevereeniging. Er is aan de auteur geen vergadering, geen brochure, geen lezing en geen krantenartikel ontsnapt. Elke commissie krijgt haar eigen paragraaf, voorzien van soms de meest uitvoerige details tot en met de aantallen verkochte en weggegeven brochures en de manier van verzenden. Met alle waardering voor de gigantische ijver van de auteur, lijkt het ons dat de omvang van de vermelde bijzonderheden niet altijd evenredig is met hun importantie. Het zou naar onze mening ook aanbeveling hebben verdiend om sommige gegevens, zoals de zorgvuldig bijgehouden mutaties in het bestuur, in een bijlage onder te brengen. Het boek is een naslagwerk geworden, mooi ingebonden, voorzien van foto's van de voornaamste personen, ondersteund door een uitvoerige lijst van bronnen en literatuur en een personenregister. Er zullen echter slechts weinigen zijn, die het achter elkaar uitlezen.

De goede uitvoering van het boek blijkt ook uit het zeer geringe aantal drukfouten. Enkele onjuistheden dienen nog te worden aangestipt. Zo staat er op pagina 37 ten aanzien van Buma: 'Ofschoon als protestant te boek staande is hij liberaal'. Dat gold echter voor de grote meerderheid der negentiende-eeuwse liberalen, die geen enkele belemmering in hun protestantse godsdienst vonden om politiek liberaal te zijn. Op bladzijde 149 geeft de auteur de indruk, dat Lely de eerste (eventueel de tweede) keus voor het ministerschap van waterstaat c. a. was; hij was echter de negende! Koning Willem III stierf niet in 1891 (172),

RECENSIES

maar in 1890. De voorletters van het Kamerlid dr. Bierema waren S.E.B.; niet E. (345).

De auteur vond het nodig te vermelden, dat de secretaris der vereniging, J.F.W. Hendriksz, in mei 1940 bij Zevenbergschenhoek had 'gevochten'. Die aanhalingstekens geven een wat smadelijke indruk, zonder enige rechtvaardiging daarvan, vooral wanneer men weet dat deze majoor als commandant van het zwak bewapende zesde grensbataljon op 11 mei 1940 moest proberen om de voortreffelijk uitgeruste en getrainde Duitse parachutisten van het zuidelijk hoofd van de Moerdijkbrug te verjagen, terwijl zijn bataljon ook nog door een fiks Duits luchtbombardement op Zevenbergschenhoek werd geteisterd (zie het rapport in *Verslag Parlementaire Enquêtecommissie 1940-1945*, I B, bijlage 81). Het detail is in het kader van het boek volkomen onnodig, maar moest gezien de aanhalingstekens hier toch worden gesignaleerd.

G. Taal

Jacob Israël de Haan, *Open brief aan P.L. Tak. De geschiedenis van de Pijpelijntjes-affaire*, R. Delvigne en L. Ross, ed. (Amsterdam: Peter van der Velden, 1982, 103 blz., f19,50, ISBN9065211403).

In hun inleiding bij De Haans *Open brief aan P.L. Tak* wijzen de bezorgers van dit deel van de Jacob Israël de Haan-bibliotheek met verontwaardiging op het onrecht dat de jonge schrijver is aangedaan: Tak, in 1904 hoofdredacteur van *Het Volk*, deelde 'de heer De Haan' door middel van een berichtje in de krant mede dat op zijn arbeid voor de kinderpagina van het socialistische dagblad niet langer prijs werd gesteld. Tak had kort daarvoor, evenals de Amsterdamse gemeentearts Arnold Aletrino, kennis genomen van de inhoud van De Haans roman *Pijpelijntjes*, waarin Aletrino zich als 'Sam' aan 'tegennatuurlijke handelingen' schuldig maakte. Aletrino kocht de gehele oplage zo spoedig mogelijk op, *Pijpelijntjes* verdween in de papiermolen, een vijandschap voor het leven was geboren. Toen Aletrino, jaren later, vernam dat De Haan zich in Rusland bevond om een onderzoek in te stellen naar de toestand van de gevangenen aldaar, sprak hij de hoop uit dat een van de vele pogroms aan het leven van de schrijver een einde zou maken.

Taks reactie is in vergelijking hiermee beschaafd. Niettemin moest juist hij het in een *Open brief* ontgelden. De politicus, die Tak bovenal was, had echter mijns inziens met een verdediging of 'vergoeilijking' van de roman van zijn jonge medewerker zijn eigen positie onmogelijk gemaakt en de SDAP schade berokkend. De Haans vermoeden dat het optreden van de hoofdredacteur mede bepaald werd door 'kiezertjesangst en klerikalenvrees' is dan ook alleszins gerechtvaardigd. Het werd spoedig duidelijk dat hij zijn recht binnen noch buiten de SDAP zou kunnen krijgen. Na talloze pogingen Tak tot een reactie te bewegen (advertenties voor een herziene versie van *Pijpelijntjes* werden door de administratie van *Het Volk* geweigerd, ingezonden brieven van De Haan verdwenen in de prullenmand) richtte het 'gekrenkte genie' zich tenslotte tot de hoofdredacteur in een publiekelijk schrijven en stilerde de affaire tot een klassiek drama waarin een tiran een 'jonge, nerveuze artiest' die slechts de Schoonheid wil dienen, met een 'lompe meerderheid als 'n rotsblok op z'n hoofd verplettert'. De gevolgen waren voor De Haan inderdaad zeer ernstig. Na het schandaal rond *Pijpelijntjes* achtten schoolbesturen de jonge onderwijzer ongeschikt voor de klas.

Hoe mistroostig deze affaire de lezer van nu ook stemmen mag, verbazingwekkend kan zij alleen zijn voor diegenen die onvoldoende beseffen hoe reusachtig het taboe was dat De Haan wilde doorbreken. De uitkomst van de ongelijke strijd lag vast: De Haan mocht